

ЈОВАН ФУНДУЛИС И ЛИТУРГИЧКА НАУКА

Двадесет и четвртог јануара љета Господњег 2007. године, уочи спомена светог Григорија Богослова, Господ живота и смрти позвао је у своју близину, у *насеља праведних*, блажене успомене Јована Фундулиса, професора Литургике Богословског факултета у Солуну, човека љубави и изузетног научника.

Био је малоазијског порекла и рођен на Митилинију 1927. године. После изузетно успешних студија у Белгији и дубоког проучавања литургијских извора, првенствено литургичког дела светог Симеона Солунског, удостојен је да се покаже извршним литургиологом, са великим утицајем у Цркви и на плану академског истраживања деценијама.

Јован Фундулис уживао је посебно поштовање како у Грчкој Цркви, тако и шире. Као показатељ тога наводимо да је од 1999. године Грчка Црква у оквиру иницијативе, блажене успомене Архиепископа Атинског и све Грчке Г. Христодула, за оживљавање литургијског живота и обавештавање свештенства Грчке Цркве о литургијским темама, отпочела једно вредно и пионирско ангажовање на организовању свегрчких литургијских симпозиона. С благословом Свештеног Синода Цркве у Грчкој и одговорношћу посебне синодске Комисије за литургијски препород, већ је одржано осамнаест симпозиона те врсте. Јован Фундулис је, бар првих осам година, колико је учествовао на њима, поново био постојана потпора и драгоцен саветник.

Показатељ признања Цркве и друштва, представља и то што га је Васељенска патријаршија одликовала звањем Архон Хартулариос (од 5. в. световна титула царског ризничара, а у Цркви, касније, за специјалне изасланике Патријарха, за мисије од посебног поверења) и поверила му 1989. године, отприлике за целих наредних петнаест година управљање Патријаршијским институтом за проучавање светоотачких дела. У време његовог мандата започета је едиција *Литургика Влатадон*. Тако су издати: *Типик* (1994) Скијатоског презвитера и духовног потомка кољивара, оца Георгија Риге; *Питања Типика* (1990), истог ученог клирика и писца дела *Древне и савремене Литургије најважнијих у Христу Цркава*, ученог јерарха Амвросија Ставриноса. Започео је едицију *Појање Влатадон* (1998), покренуо је поновно издавање часописа *Ортодоксиа* (Православље). Устројио је редовно издавање научног часописа *Клиронимиа* (Наслеђе).

Јован Фундулис је доживео и друга признања, као што је додела ордена Светог апостола Павла, Грчке Цркве, и проглашење у звање почасног доктора богословља Богословског факултета у Београду 2003. године. Његово излагање приликом ове званичне церемоније носи наслов *Литургика – наука о Свештенем богослужењу*. Свештени манастир Симонопетра од 1989. године поверио му је уводне коментаре и надгледање драгоценог ангажовања на издавању више томова („богослужбених приручника“), као што је *Служебник*, *Служебник за свештенослужитеља*, *Предстојатеља* и одређених текстова из *Великог Молитвослова* (Требника). Ови текстови невеликог обима, али изузетне форме и приређени по предањским критеријумима, изузетно добро су прихваћени од заинтересованих и представљају пример савременог, пажљивог и озбиљног издања богослужбених књига.

Одговарајући допринос дао је и издавању дванаест векова познатог текста личне молитве, Манастира Пандократора на Светој Гори, намењеног келијским оцима са насловом *Псалтир са тропарима и молитвама или образац келијског бденија*, Света Гора 2004. године.

Блаженопочивши професор дословно је обожавао Псалтир. Увек га је носио у цепу, непрестано га пручавао и, без преувеличавања, знао га је напамет. Веома често би своје писане или усмене говоре украшавао одговарајућим псаламским деловима. „Господња је земља и пуноћа њена...“, стално је понављао. У вртлогу животних проблема и брига, насталих услед прераног упокојења његове вољене супруге Елене, за подизање троје деце и одговорности за универзитетске и истраживачке дужности, снагу је црпео из богослужења и самог Псалтира. Било је то његово свакодневно правило као код древних пустињака и подвижника који су проучавали и појали Псалме „по цео дан и ноћ“. Чак и у време тешке болести, када је „изгледао као прикован на Крсту“, Псалтир је проучавао лично, или га је давао некоме другом да му чита.

Као професор, отворио је нове хоризонте у погледу предавања везаних за Свето богослужење. Подигао је литургијску науку на виши ниво стварајући својим иницијативама и изборима правац чији се плодови читавају у данашњој богатој истраживачкој продукцији која се односи на Свето богослужење, уздизању литургијске свести свештенства и лаика последњих година, али и у заинтересованости црквене пастве да прихвата и обрађује његово научно утемељено литургијско знање и сведочење.

Велики радохоличар, методичан, посвећен са љубављу делу које је проучавао, визионар једног словесног и доживљајног служења, кретао се плански у три правца. Први је образовна поступност, други – проучавање

извора и издавање литургијских текстова, а трећи – отварање према друштву и пастирско убирање плодова његовог научног истраживања.

У погледу првога, на пастирском одсеку Богословског факултета где је радио, обогатио је образовни програм литургијским предавањима готово свих семестара темама као што су: Увод у Свето богослужење, историја и теологија богослужења, химнологија, агиологија и еортологија, тумачење богослужбених текстова, историја и теорија проповеди, појање и музикологија. Посебно га је интересовала литургијска уметност, јер се у њој изражава Православно богословље, а тако, поистовећена са предањем, она представља подстицај за духовни и цивилизацијски напредак и уздизање савременог човека. Седмично је организовао литургијске вежбе (сваког четвртка), за праксу студената и њихово учење у вежбама. Придавао им је посебан значај, јер није у њима видео само извесни надзор (праћење студената), него и визију за „побољшање наше богослужбене стварности у оквирима исправног предања и правилног поретка светог богослужења“. Одговарајућу важност имале су и могућности за праћење богослужења ван Факултета, првенствено по манастирима, али и праћење Литургија других литургијских традиција у Солуну, нпр. јерменске и римокатоличке.

У погледу другога, дакле научног истраживања, осим издавања молитви и химни светог Симеона Солунскога, које представљају један део његовог необјављеног опуса, као дубоки познавалац рукописног предања и богослужбених извора, бавио се објављивањем литургијских текстова и најдубљим проучавањем различитих видова Светог богослужења.

У погледу трећег правца, његових литургијских интересовања и визије, велики значај придавао је комуникацији и општењу с народом Божијим, уопште, а посебно са свештеницима који имају одговорност пастирског старања и литургијског руковођења народом. Осим омилија за ширу популацију многих митрополија Грчке Цркве, али и иностранства, наставио је дијалог о литургијским питањима који је започео 1964. са свештеницима у часопису *Ефимериос* (Чредни). Садржај тог дијалога, који се развијао с великом љубављу према свештеницима, дајући бројна решења од историјског и богословског значаја у погледу тешких литургијских питања, издат је у пет томова под насловом: *Одговори на литургијске недоумице*. Половину тога дела превео је овде отац Гајо. Реч је о значајној иницијативи достојној похвале.

Блажене успомене литургичар Јован Фундулис био је личност са многим даровима, признат међународно. Неуморан дух, носилац литургијског предања, оставио је богато и оригинално научно дело и спомен на мудрог и врлинског човека. Са прилежношћу и многостраном ангажованостју, по речима почившег професора Ника Мацукаса, учио нас је

„науци и етосу“. По мишљењу почившег Архиепископа атинског и све Грчке г. Христодула, био је личност уважена, корифеј на пољу свеправославног богословља... био је „прототип посвећености“ историји наше Цркве. Сасвим исправно је написано да нас „и после смрти надахњује његова Аристотеловска помирљивост, док његова карактеристична једноставност, која је извирала из једне аутентичне личности, скривајући његову традиционалну господску достојанственост, његови ученици, сарадници и пријатељи не смеју предати заборау времена“.

Јован Фундулис, посебно као озбиљан проучавалац литургијских извора али и као практичан човек, реалиста и велики ревнитељ да све „благообразно и по поредку бива“ у светом богослужењу, али и у погледу доживљајног (опитног) односа верника према њему, отворио је нове путеве у научној области којој је служио деценијама. Говорио је о положају литургичке науке данас, о светом богослужењу, као и о улози клирика и лаика у савршавању. Рашћиповао је недвосмислено шта је Предање, а шта је новачење. На основу (изворних богослужбених) текстова контролисао је све лоше појаве које се односе на благолепије храма и проучавао је однос уметности и богослужења. Формулисао је предлоге за савремена литургичка питања, разрешио тешка литургичка – научна питања, нагласио различита „искакања из колосека“ која штете исправном литургичком предању и тачном богослужбеном поретку Цркве. Питања литургијске обнове аргументовао је историјски, богословски и пастирски, бранећи истину да се „у пракси литургијски развој наставља!“

1. У својој омилији коју је изговорио приликом званичне церемоније доделе почасног доктората на Богословском факултету у Београду, о Литургији као науци о Свештеном богослужењу, између осталог, истакао је следеће: Ова наука „јавља се као смерни помоћник, асистент у делу Цркве, која настоји, без преузношења, кроз истраживање и сазнања, да узврати на божанско дело богослужења Цркве, имајући визију исправног, предањског, и људски, колико је могуће, савршеног идеала служења истинских поклоника истинском Богу, у *Духу и Истини*“ (Јн. 4, 23 -24).

2. Из горе изнесеног види се да се Литургија бави нечим живим, истинитим, што храни хришћански живот и доводи човека у општење са Богом и ближњим. Дух Светог богослужења по Јовану Фундулису исписује се и отеловљује првенствено у четири карактеристике: надилажењу света, подвижништву, њеном мистичном и свештеном карактеру. Значи, Црква на земљи наставља небеску Литургију о којој је реч у Откривењу. „Овај човек на Светом богослужењу уздиже се изнад простора и времена, а у причешћу Богом предокуша небеска блаженства. Слави и прославља Бога. То је једина његова брига. Пред престолом Божијим све заћути“.

Горе изнети елемент који има корен у апостолским временима, касније обogaћен подвижничким духом, води порекло из монашког богослужења и живота. Чињенице као што су пост, помени подвижника и преподобних у еортологију, химнографска продукција, литургички типик првенствено после иконоборства, долазе из монашке литургијске форме. „Нова држава монаха одувек је трагала за крајњим достигнућем онога света, на које је човек по преимућству позван, а то је савршенство“. Наравно, не превиђа да је, под утицијем социолошких идеја и савремених схватања, подвижнички карактер богослужења ослабио.

Мистички елемент такође је снажно присутан у светом богослужењу, будући да је све у Христу Тајна. „Тајна чије пројављивање садржи спасоносни карактер, која ослобађа светим Откривењем човека у тами и просветљује његов ум богопознањем“. На пример: троделна подела храма, покривање сасуда и одежде, снажан символизам, „тајно читање молитви“, резултат су таквога схватања Тајне као „скривенога“. Јован Фундулис не одбацује мистички карактер Светог богослужења. Међутим, наглашава да је Тајна Христова откривена свету Његовим оваплоћењем и свакодневно се пројављује у Светом богослужењу ради освећења и спасења људи. Он је, стога, за гласно читање молитви (на Литургији). „Молитве се читају без преувеличавања у произношењу, скрушено и свештенодостојно, онолико гласно колико је потребно да се чују“. Молитве су мистичне (тајне) у оном степену у којем је и Часна трпеза мистична (тајанствена), вода крштења је мистична (тајанствена), гора Синај се сматра мистичним изразом, јер све ово заправо упућује на човеково уздизање и општење са Богом и на једно искуство које није могуће обичним умом обухватити. Значи, „чујно“ читање молитви не противречи тајном – њиховом мистагошком карактеру. Напротив, помаже у нашем најтајинственијем учешћу у савршаваном и сматра се једном од претпоставки припреме за наше учешће у чаши Свете евхаристије.

Четврто карактеристично достигнуће Светог богослужења јесте њен свештени карактер. „Ниједна Света тајна или чин не савршава се без свештеника. Само он улази у Светињу над Светињама, додирује Жртвеник. Додирује сасуде и само Тело Господње. Освећује га и, пун благодати и освећења, на тренутак излази, као с неба, да благосиља, да освети присутни народ и преда му благодат“. Ове мисли Јована Фундулиса ни у ком случају не дају за право некој врсти клерикалистичких схватања, будући да се у својим текстовима бави проблематиком жаришних питања обожења народа у Богослужењу, као и литургијских права верника која произилазе из Свете тајне крштења. Свето богослужење сједињује народ Божији, свештенство и лаике, у једно Тело, „тражи милост за све и божанско прихватање“... Моли се и дела тако да „расејана деца Божија буду сједињена у Једном (Христу)“ (Јн.

11, 52) „да постану једно стадо једног Пастира“... Богослужење тако ствара једну силу противтеже спрам тенденција дељења и распарчавања света, тражећи његово истинско јединство у Христу и обновљење у Светоме Духу“.

3. На питање предања и обнове у Светом богослужењу није гледао поларизовано, нити га је деградирао у уске оквири религијске идеологије. У погледу првога, будући да признаје разноврсност традиције Типика кроз време, тврдио је да „предање није приљубљеност за *сада* литургијског живота, нити фантастичном идеалу праксе неке, наводно, апостолске епохе, него је, напротив, снажно оживљавање свеукупног литургијског живота дугих векова предања, са израженом бригом за данашњицу црквеног, литургијског живота, уколико је она истински пород дугог *јуче*, значи (истинског) предања“. У том значењу и димензији предања, могућа је разноврсност која спаја. Али није допуштен неред, самовлашће, лажна побожност и метеж, који поредак и предање сматрају нередом, а лоше навике – традицијом, која је, наравно, надређена Предању Светих отаца.

У погледу другог, литургијски препород сматра урођеном карактеристиком предатог богослужења, које не само да се развија, као што је то историјско истраживање потврдило, него бива и допуњавано и обнављано, увек на основу пастирских критеријума. Литургијска обнова, по мишљењу Јована Фундулиса, има за циљ „то како ће народ схватати савршавано (на светом богослужењу), активно учествовати у њему, заједно појати, молити се молитвом Цркве „у Духу и Истини“, редовно долазити у Цркву (учествовати у животу Цркве, бити црквен), приступати редовније Светом причешћу са страхом Божијим, вером и љубављу. Имати сазнање о смислу празника и изражавати га, и имати могућност уздићи се изнад свештених симбола до трансцендентних и спасоносних истина наше вере“.

4. Ослањајући се на овај опус предања и обнове, блажене успомене професор Фундулис није избегавао да даје конкретне предлоге за уређење оштећења која су изазвана временом и површношћу *на чудесном архитектонском споменику*, који је – као што (професор) пише – Света Литургија. Нажалост, ово здање су изобличили сваковрсна орнаментика, украси и гипсарије“. Тако је говорио и писао, на пример, о очувању (и употреби – *прим. прев.*) исправних псаламских антифона на Светој Литургији, али и о Алилуја пре Јеванђеља, о месту проповеди (непосредно) после читања Апостола и Јеванђеља, о неизостављању јектенија за оглашене, о појању причастног псалма пре и за време Светог причешћа, о читању молитви наглас, као што смо навели, а посебно молитве Анафоре (Приношења), о заједничком појању и, нарочито, о учешћу народа у Светој евхаристији.

Јасан став заузео је и у погледу бројних литургијских питања која су временом заокупљала пажњу Цркве и изазивала њену забринутост. Таква питања, на пример, јесу: проблем помешаних зачала недељних Јеванђеља током године, литургијских одежди, места жене у служењу, и првенствено учешћа верног народа у светом богослужењу.

„Незамисливо је – пише – да народ не разуме оно што се савршава (на светом богослужењу), да не може да учествује у речима молитви и химни, да се не изграђује кроз оно што му се у богатству богослужења пружа ради његовог надзидавања и освећења. У овим случајевима, свето богослужење се претвара у „празнословље“ (Мт. 6, 7), које одбија верника, уместо да га привлачи“. Са овим питањем повезано је и питање литургијског језика, проблем са којим се као професор, у оквирима програма постдипломских студија, бавио пуне три године. Поштовао је предати језички израз богослужења. Препоручивао је и помоћне преводе за боље схватање смисла молитви и химни. Наравно, сматрао је подразумевајућим „да се богослужење савршава на народном језику, оном који народ разуме, на којем разговара са својим оцем – у овом случају с Богом Оцем – и са својом браћом. Међутим, желео је да све бива озбиљно, кроз проучавање које узима у обзир историјске чињенице конкретне богословске проблематике и пастирских потреба Цркве: „Уколико некада – наглашавао је – језик престане да буде разумљив, Црква је дужна да предузме мере и да се суочи с тим питањем“.

У сваком случају, ова питања која се односе на Свето богослужење нису одозго неметнута, траже стрпљење, прихватање и потврду у народу, као и велико уважавање Предања. Исто тако, према мишљењу Јована Фундулиса, богослужењу се не приступа самовољно и површно, него се оно тумачи из његових текстова. Дакле, све иницијативе за уређење литургијских питања захтевају озбиљност и аргументацију на основу извора и богослужбених текстова. „Исправно, пак, литургијско образовање садржано је у проучавању и познавању литургијског предања, његовог слова и духа“.